

МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МЕЛІТОПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
СЕРІЯ: ПЕДАГОГІКА

1(32)' 2024

ЗАСНОВАНИЙ
У ВЕРЕСНІ 2008 РОКУ

ВИХОДИТЬ ДВІЧІ НА РІК

ЗАПОРІЖЖЯ
2024

УДК 378 (066)
ББК 74.58
Н 34

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

- ВЕНЦЕВА Надія** – доктор педагогічних наук, професор кафедри менеджменту та адміністрування, Бердянський державний педагогічний університет (Україна);
- ВОРОВКА Маргарита** – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та педагогічної майстерності, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- КОЛЕВА Красимира** – доктор філології, лектор, Шуменський університет «Єпископ Костянтин Преславський» (Республіка Болгарія);
- КОНОВАЛЕНКО Тетяна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання германських мов, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- КРУГЛИК Владислав** – доктор педагогічних наук, професор кафедри інформатики і кібернетики, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- КУЧАЙ Тетяна** – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II (Україна);
- ЛЯПУНОВА Валентина** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- МАКСИМОВ Олександр** – доктор педагогічних наук, професор кафедри хімії та хімічної освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- НЕЧИПОРЕНКО Валентина** – доктор педагогічних наук, професор, ректор, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- ПАВЛЕНКО Анатолій** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- ПОЗДНЯКОВА Олена** – доктор педагогічних наук, перший проректор, доцент кафедри спеціальної освіти та психології, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- ПОЗДНЯКОВА-КИРБЯТ'ЄВА Елліна** – доктор соціологічних наук, професор, проректор з навчальної роботи, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» (Україна);
- СЕГЕДА Наталя** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики музичної освіти та хореографії, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);
- ФУНТИКОВА Ольга** – доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної освіти, Маріупольський державний університет (Україна);
- ЦОКУР Ольга** – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри романо-германської філології і методики викладання іноземних мов, Міжнародний гуманітарний університет (Україна);
- ШЕВЧЕНКО Юлія** – доктор педагогічних наук, професор кафедри початкової освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Україна);

РЕДАКЦІЯ

- Головний редактор**
СЕГЕДА Наталя
- Заступник головного редактора**
КОНОВАЛЕНКО Тетяна
- Відповідальний редактор**
ДУБЯГА Світлана
- Редактор-перекладач**
БАРАНЦОВА Ірина
- Коректор**
МАДЕНОВА Олена
- Комп'ютерна верстка**
ОДНОРОГ Тетяна
- Адреса редакції**
вул. Наукового містечка, 59,
м. Запоріжжя, Запорізька область,
Україна, 69000
e-mail: pedagogy@mdpu.org.ua

Присвячений актуальним проблемам гуманітаризації і гуманізації освіти. Автори розглядають освітні феномени та явища у філософсько-антропологічному вимірі, порушують проблеми творчого розвитку суб'єктів навчання і виховання, висвітлюють концептуальні позиції та експериментальні методики щодо вдосконалення сучасної педагогічної освіти.

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького протокол № 18 від 26.06.2024 р.

<http://magazine.mdpu.org.ua/index.php/nv>

Входить до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з педагогічних наук (спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки, 012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта, 014 Середня освіта, 015 Професійна освіта відповідно до Наказу МОН України від 02.07.2020 №886.
<http://nfv.ukrintei.ua/view/5b1925e27847426a2d0ab4b6>

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 14524-3495Р від 15.09.2008 р.
Свідоцтво про державну перереєстрацію
КВ № 22131-12031 ПР від 16.05.2016 р.

© Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2024

ЗМІСТ

ОСВІТА У ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ РЕФЛЕКСІЯХ

Баранцова Ірина	
Міжкультурна компетентність в контексті аксіологічного підходу до навчання.....	8
Червонська Лілія, Сегеда Наталя	
Стан професійної підготовки бакалаврів хореографії в закладах вищої освіти України (2014–2021 рр.).....	14
Галь Богдан	
Формування мережі навчальних закладів лівобережної України наприкінці XVIII ст. (для вивчення історії України на практичних заняттях учнів 8 класу).....	29
Галь Богдан	
Забезпечення навчальною літературою учнів полтавської гімназії (перша половина XIX ст.). (для вивчення історії України на практичних заняттях учнів 9 класу).....	35
Жейнова Світлана, Синьоока Анастасія	
Роль соціального супроводу в підготовці молоді до батьківства.....	41
Ляпунова Валентина, Мільчевська Ганна	
Ідеї зарубіжних науковців щодо використання мультимедійних засобів у роботі з дітьми дошкільного віку.....	47
Ляпунова Валентина, Негрій Ольга	
Використання Есо-Марс для розуміння сильних сторін та ресурсів родини, постраждалої внаслідок надзвичайної ситуації.....	55
Марецька Юлія, Бунчук Оксана, Таблер Тетяна	
Готовність випускника педагогічного закладу вищої освіти до майбутньої професійної діяльності як умова його конкурентоспроможності.....	62
Пачева Валентина, Пачев Сергій	
Вживання неофемінітивів у науковому та діловому українському мовленні.....	69
Татарін Володимир	
Вольові бар'єри в освітньому процесі: сутність і класифікація.....	76
Шевченко Юлія, Кондратенко Валентина	
Інклюзія у вищій освіті: університетські практики впровадження інклюзії.....	83

ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Єна Аліна	
Соціально-психологічний тренінг як один із засобів формування психологічної стійкості особистості.....	88
Жейнова Світлана, Нахалова Ольга	
Формування позитивного світосприйняття у дітей дошкільного віку в умовах воєнного часу засобами арттерапії.....	93
Житнік Тетяна	
Сугестивна роль мистецтва у формуванні естетичних та загальнолюдських цінностей дітей дошкільного віку.....	100
Ковальова Ольга	
Емпатія, як передумова побудови здорових стосунків в освітньому процесі.....	112
Ляпунова Валентина, Негрій Ірина	
Роль толерантності у формуванні національної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.....	117
Митева Арина, Врубел Анна	
Формиране на комунікативната компетентност като компонент на професионалното умение на учителя по музикално изкуство.....	124

Надольська Юлія, Спіфанцева Лариса	
Розвиток критичного мислення як важлива складова професійної компетентності здобувачів вищої освіти.....	131
Подпльота Світлана, Маслова Аліна	
Роль наставника у формуванні мотивації до навчання та саморозвитку майбутніх учителів іноземних мов	138
Савченко Людмила, Табачник Інна	
Профілактика адиктивної поведінки студентської молоді в умовах сьогодення за допомогою психолого-педагогічного тренінгу.....	143
Саєнко Юлія, Капустіна Єлизавета	
Розвиток мовленнєвої діяльності молодших школярів на заняттях з української мови.....	147
Шульженко Олександр	
Психологічні чинники розвитку професійної самосвідомості фахівців спеціальної освіти	154

СУЧАСНА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Багрій Тетяна	
Фахові компетентності майбутнього педагога-музиканта: сутність, зміст, структура (диригентсько-хоровий аспект).....	159
Врубель Ганна	
Формування фахових компетентностей майбутніх учителів музичного мистецтва на засадах здоров'язбережувальних технологій	165
Дюжикова Тетяна, Галиця Вадим, Ніколаєва Юлія	
Реалізація задач щодо соціально-професійного самовизначення учнів старшої школи вчителями предметів природничого циклу.....	171
Зінченко Юлія, Піддубна Валентина	
Участь батьків дітей з особливими освітніми потребами в організації інклюзивного навчання	179
Кожевников Петро	
Педагогічні умови формування інноваційної компетентності майбутніх викладачів інформатики за допомогою інноваційних технологій.....	184
Конюхов Сергій	
Проблема навчання майбутніх ІТ-фахівців баз даних в українських та іноземних дослідженнях	193
Мержева Лариса	
Сценічне хвилювання як складова здоров'язбережувальних технологій в процесі підготовки майбутніх педагогів-музикантів.....	198
Мержева Лариса, Врубель Ганна	
Впровадження різноманітних здоров'язбережувальних технологій у процесі вокально-хорової діяльності майбутнього педагога-музиканта.....	205
Переверзева Олена	
Музичне мистецтво у структурі сучасних здоров'язберігаючих освітніх технологій	211
Сюсюкан Юрій	
Розвиток інженерної компетентності на основі конструкторського мислення на уроках фізики	216
Таган Людмила	
Терапевтичні ігри в роботі вчителя-логопеда.....	224
Харченко Тетяна, Гостіщева Наталя	
Освітній потенціал цифрового сторітелінгу в навчанні англійської мови.....	230
Ципак Вікторія, Жейнова Світлана, Клопотенко Любов	
Використання дидактичних ігор і вправ в процесі навчання дітей орієнтуванню в часі	238
Черкашина Крістіна, Гарабазій Ірина	
Естетичне виховання дітей з особливими освітніми потребами в сучасних умовах.....	245

АСПІРАНТСЬКІ СТУДІЇ**Рутковський Максим**

Використання цифрових технологічних рішень на уроках англійської мови250

Негрій Ірина

Сюжетно-рольова гра як засіб розвитку соціального інтелекту дітей дошкільного віку256

Відомості про авторів264

CONTENTS

EDUCATION IN PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL REFLECTIONS

Barantsova Iryna	
Intercultural competence in the context of axiological approach to learning.....	8
Chervonska Liliia, Seheda Natalia	
The state of professional training of choreography bachelors in higher education institutions of Ukraine (2014-2024 years)	14
Hal Bohdan	
Formation of a network of educational institutions in Left Bank Ukraine at the end of the 18 th century (for study the history of Ukraine in practical classes for 8 th grade students).....	29
Hal Bohdan	
Providing educational literature for students of Poltava gymnasium (first half of the 19 th century). (For studying the history of Ukraine in practical lessons for 9 th grade students)	35
Zheinova Svitlana, Synooka Anastasiia	
The role of social support in the preparation of youth for parenthood	41
Liapunova Valentyna, Milchevska Hanna	
The foreign scientists' ideas regarding the use of multimedia tools in working with preschool children.....	47
Liapunova Valentyna, Nehrii Olha	
Using Eco-maps to understand the strengths and resources of a family affected by an emergency	55
Maretska Yuliia, Bunchuk Oksana, Tabler Tetiana	
Readiness of a graduate of a pedagogical institution of higher education for future professional activity as a condition of his competitiveness	62
Pacheva Valentyna, Pachev Serhii	
The use of neofeminitives in scientific and business Ukrainian language	69
Tatarin Volodymyr	
Volitional barriers in the educational process: essence and classification	76
Shevchenko Yuliia, Kondratenko Valentyna	
Inclusion in higher education: university practices of implementing inclusion	83

PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY OF THE CREATIVE PERSONALITY DEVELOPMENT

Yena Alina	
Social-psychological training as one of the means of forming psychological resistance of the personality	88
Zheinova Svitlana, Nakhalova Olha	
Formation of positive world perception in preschool children during wartime through art therapy means.....	93
Zhytnik Tetiana	
The suggestive role of art in shaping aesthetic and general human values in preschool children	100
Kovaliova Olga	
Empathy as a pre-condition for building healthy relationships in the educational process.....	112
Liapunova Valentyna, Nehrii Iryna	
The role of tolerance in the formation of the national identity of senior preschool children	117
Mitieva Aryna, Vruble Anna	
Formation of communicative competence as a component of professional skill of the teacher-conductor.....	124
Nadolska Yuliia, Yepifantseva Larysa	
Development of critical thinking as an important component of the professional competence of higher education students.....	131

Podplota Svitlana, Maslova Alina	
Tutor's role in the formation of learning motivation and self-development of future foreign language teachers	138
Savchenko Liudmyla, Tabachnyk Inna	
Prevention of addictive behavior of youth students in today's conditions with the help of psychological and pedagogical training	143
Saenko Yuliia, Kapustina Yelyzaveta	
Development of speech activities of junior students in primary school at Ukrainian language	147
Shulzhenko Oleksandr	
Psychological factors of development of professional self-awareness of special education specialists.....	154

CONTEMPORARY PEDAGOGICAL EDUCATION: PROBLEMS AND PROSPECTS

Bagriy Tetiana	
Professional competencies of the future teacher-musician: essence, content, structure (conductor and choral aspect).....	159
Vrubel Anna	
Formation of professional competences of future teachers of music art on the basis of health care technologies	165
Diuzhykova Tetiana, Halytsia Vadym, Nikolaieva Yuliia	
Implementation of tasks of high school students' socio-professional self-determination by teachers of natural sciences	171
Zinchenko Yuliia, Piddubna Valentyna	
Parental involvement in the education of children with special needs in inclusive learning settings..	179
Kozhevnykov Petro	
Pedagogical conditions for the formation of innovative competence of future teachers of computer science with the help of innovative technologies	184
Koniukhov Serhii	
The issue of training of future IT specialists of databases in Ukrainian and foreign researches	193
Merzheva Larisa	
Stage excitement as a component of health-saving technologies in the process of training future teachers-musicians	198
Merzheva Larisa, Vrubel Anna	
Implementation of various health protection technologies in the process of vocal and choral activities of the future teacher-musician	205
Pereverzieva Olena	
Musical art in the structure of the contemporary health-preserving educational technologies.....	211
Siusiukan Yurii	
Development of engineering competence based on constructive thinking in physics lessons	216
Tahan Liudmyla	
Therapeutic games in the work of a speech therapist teacher.....	224
Kharchenko Tetiana, Gostishcheva Natalia	
Educational potential of digital storytelling in teaching English.....	230
Tsypak Victoria, Zheanova Svitlana, Klopotenko Liubov	
The use of didactic games and exercises in teaching children time orientation	238
Cherkashyna Kristina, Garabazhii Iryna	
Aesthetic education of children with special educational needs in modern conditions	245

POST-GRADUAL WORKSHOP

Rutkovskiy Maxim	
The use of digital technological solutions in English lessons.....	250
Nehrii Iryna	
Story-role game as means of development of social intelligence of children of pre-school age.....	256
Information about authors	267

УДК 94(477)(093)«19»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ УЧНІВ ПОЛТАВСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.). (ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ УЧНІВ 9 КЛАСУ)

Богдан Галь

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького***Анотація:**

У статті розглянуто джерела забезпечення учнів Полтавської губернської гімназії першої половини ХІХ ст. навчальною обов'язковою і додатковою літературою, а також т. зв. «літературою за вільним вибором». Охарактеризовано способи наповнення і характер діяльності гімназійної книгарні, фундаментальної, учнівської і особистих бібліотек гімназистів. Визначено шляхи циркуляції книжок між цими гімназійними установами. Представлено коло читання полтавського гімназиста 1820-х рр. на прикладі мемуариста С. Геєвського. Звернено увагу на значення полтавської гімназійної книгарні і бібліотек(и) для губерньського міста і цілого Південного Лівобережжя.

Resume:

Hal Bohdan. Providing educational literature for students of Poltava gymnasium (first half of the 19th century). (For studying the history of Ukraine in practical lessons for 9th grade students)

The article examines the sources of providing students of Poltava provincial gymnasium with educational compulsory and additional literature, as well as literature of free choice. The methods of filling and the nature of the activities of the gymnasium bookstore, fundamental, student and personal libraries of gymnasium students are characterized, and the ways of circulation of books between these gymnasium institutions are determined. Teaching in gymnasiums was to be carried out using textbooks selected by employees of the Main Directorate of Schools and approved by the Ministry of Public Education. They were sent from St. Petersburg and, upon orders from provincial gymnasiums, were further printed in university printing houses. The use of other textbooks and notes was strictly prohibited. Textbooks sent to gymnasiums were to be sold to students, for which purpose bookstores were opened at the gymnasiums. The fundamental library of an educational institution should contain a collection of works by famous classical authors and modern scientists related to academic disciplines. The sources of the formation of the gymnasium library included purchases by the gymnasium management and the teacher-supervisor of the library, donations from local patrons and gymnasium students. The student library collected by the gymnasium students was kept separately from the fundamental one and was managed by another teacher. In addition, each gymnasium student had his own small library, which was replenished with awards, the purchase of educational literature and the collection of the best recommended books. The article presents the reading circle of a Poltava gymnasium student in the 1820s. using the example of memoirist S. Geevsky. The importance of gymnasium libraries and bookstores for Poltava and the southern part of Left Bank Ukraine was explained by the long absence of other public libraries and bookstores in the provincial center.

Ключові слова:

бібліотека; книжка; гімназія; книгарня; учні; пожертви.

Key words:

library; book; gymnasium; bookstore; students; donations.

Постановка проблеми. Здійснюване державою реформування системи середньої освіти (НУШ) передбачає забезпечення школярів оновленими підручниками і пошук дієвих способів зацікавлення у самому процесі читання. З одного боку, це актуалізує інституційні дослідження з історії старої української школи, аби краще зрозуміти наявні можливості і обмеження реформ. З іншого, передбачає вивчення перебігу «читацької революції» (Engelsing) на українських землях, реконструкцію історично змінюваних уподобань маленького українського читача з включенням їх до європейського освітньо-культурного контексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття світова і вітчизняна історіографія збагатилася низкою розвідок з історії приватних і публічних бібліотек. У більшості випадків йдеться про дослідження бібліотек монастирів (І. Альмес, В. Білик, О. Карліна, О. Прокоп'юк, М. Яременко), родових шляхетських зібрань та зібрань козацької старшини в ХVII–ХVIII ст. (О. Дзюба, Л. Посохова, В. Соколов, Т. Таїрова-Яковлева), народних бібліотек (О. Айвазян, Н. Шарошкіна), але в окремих

розвідках спеціально йдеться про бібліотеки при навчальних закладах – училищах, гімназіях, пансіонах (В. Маслійчук, Б. Галь). Теорії і історії читання, особливостям реалізації на українських землях процесу «читацької революції» присвячено цілий ряд праць західних і вітчизняних дослідників (Р. Енгельсін, Р. Дарнтон, Р. Шартъє, І. Альмес, І. Вушко, О. Карліна, Т. Кароєва, Л. Посохова). Дотичними до проблеми забезпечення учнів навчальною літературою є дослідження з історії українського дитинства (І. Сердюк).

Формулювання цілей статті. Метою статті є формування базових знань про функціонування губернської гімназії першої половини ХІХ ст., які б дозволили учням 9-го класу опанувати інформацію про структуру тодішньої освітньої системи, акцентувати увагу на бібліотечну її складову, наголосити на тому, що забезпечення тодішніх учнів губернської гімназії навчальною літературою здійснювалось централізовано, зазвичай на платній основі через книгарню і бібліотеку при гімназії. У процесі дослідження функціонування гімназійних книгарень і бібліотек схарактеризувати способи їхнього наповнення, встановити умови доступу до них

гімназистів, виявити шляхи циркуляції книжок між цими закладами всередині гімназії і поміж гімназистами.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1803–1828 рр. в Російській імперії існувала чотиричленна освітня система: приходське училище – повітове училище – губернська гімназія – університет, за якої кожна нижча структура готувала до вступу до вищої, а вища здійснювала нагляд за процесом освіти у нижчій. До університету вступали за бажанням ті випускники гімназії, яким виповнилося 16 років.

Викладання у гімназіях мало відбуватись за підручниками, підібраними співробітниками Головного Правління Училищ відповідно до тривалості запроєктованих навчальних дисциплін і кількості відведених на них годин. Вперше подібний список обов'язкової навчальної літератури було височайше затверджено 3 жовтня 1803 р., а наступного року підтверджено Училищним Статутом. Головне Правління Училищ зобов'язувалося вжити заходів щодо друку підручників зі списку в достатній кількості. Список не був вичерпним і поступово поповнювався, а деякі раніше затверджені позиції замінювалися на нові в результаті реалізації програми 1808 – 1814 рр. з написання вітчизняних і перекладу кращих іноземних підручників. У 1814 р. Міністерство народної освіти дозволило викладати гімназійні дисципліни лише за затвердженими підручниками, що їх розсилали із Санкт-Петербургу і, за замовленнями губернських гімназій, додруковували в університетських друкарнях. 14 травня 1826 р. комітету для облаштування освітніх закладів (простіше, для підготовки нового Училищного Статуту) було, зокрема, доручено заповнити прогалини навчальної літератури для запобігання викладанню в гімназіях за довільними книжками та зошитами. В подальшому, із затвердженням нового Статуту 1828 р. міністр народної освіти С. Уваров «якнайсуворіше» приписував ні за яких обставин не використовувати для викладання інших книжок чи зошитів замість схвалених міністерством підручників. Таким чином, користуючись нерозвинутістю приватної книжкової торгівлі, Міністерство народної освіти поступово спробувало встановити монополію на забезпечення освітніх закладів навчальною літературою.

У Статутах про це прямо не йдеться, але, схоже, що надіслані до гімназій підручники мали бути розпродані учням, задля чого при гімназіях відкривалися книгарні. Втім, частину тих підручників могла викупити і сама гімназія за власні кошти задля наповнення власної бібліотеки або ж для винагородження окремих

найуспішніших учнів чи просто для роздачі бідним гімназистам. Хоча за задумом Головного Правління Училищ сенс гімназійної бібліотеки як обов'язкової складової цього навчального закладу був в іншому, а саме у зібранні колекції найвідоміших класичних авторів і сучасних вчених, що їх роботи відносяться до навчальних дисциплін, які викладаються в гімназії. Наскільки можемо судити, частина цієї колекції могла зберігатися окремо у спеціально відведеній кімнаті (або навіть кімнатах!), а частина – роздаватися вчителям у класи для використання під час занять. Користування гімназійною бібліотекою залежало від рішення гімназійного начальства, і могло бути платним, як-от: у Новгород-Сіверському за директора І. І. Халанського, або ж безоплатним, на певних умовах або безумовним (Маслійчук, 2019, с. 177).

Чотирикласну губернську гімназію у Полтаві було відкрито у 1808 р. на базі малого народного училища, а у 1831 р. згідно з новим Училищним Статутом 1828 р. перетворено на семикласну.

Навесні 1808 р. при Полтавській гімназії відкрилася книгарня, яка мала забезпечувати (у першу чергу, але не тільки) міністерськими підручниками, що їх отримувала з Головного Правління Училищ та з книгарні Харківського університету, не лише учнів гімназії, а й книгарні, що існували при повітових училищах Полтавської губернії. Чи були на той момент вже відкриті ці повітові книгарні, коли і як саме відкривалися, як функціонували – невідомо. Скоріше, як виключення, маємо згадку від 1790 р. про плани відкрити книгарню при Новгород-Сіверському вищому народному училищі (*Там само*, с. 177). Загалом, рання історія українських книгарень, зокрема, й при навчальних закладах, залишається мало розробленою (Тищенко).

Завідування книгарнею при Полтавській гімназії покладалося зазвичай на одного з вчителів – Рожественського, Ф. І. Целларіуса, І. Г. Буткова. Зі складеного останнім списку, видно, що на 1831 р. у книгарні знаходилось 739 примірників різних книжок на суму 1010 крб. 90 коп. Припускають, що в середньому продаж книжок із книгарні при Полтавській гімназії сягав суми 1000 крб. на рік. (Василевский, 1907, с. 261).

22 квітня 1809 р. до Полтави з Головного Правління Училищ надійшла перша партія книжок і навчальних посібників – 19 валіз загальною вагою 87 пудів 10 фунтів (*Там само*, с. 260). Втім, схоже, що надходження ці не були регулярними і не закривали усіх потреб гімназії і її учнів навіть у міністерських підручниках. Як наслідок, підручники доводилося іноді купувати у випадкових проїжджих продавців. Зокрема, завідувач книжкової крамниці при Полтавській гімназії І. Бутков придбав у такий спосіб

85 примірників розлогих катехізисів по 50 коп. (*Там само*, с. 219). Як наслідок, суворой вимоги використовувати у навчальному процесі виключно міністерські підручники не завжди дотримувались, – зокрема, мемуарист С. Геєвський згадував про побутування рукописних підручників з історії та статистики наприкінці 1820-х рр. У 1839 р. помічник попечителя Київського навчального округу, д.с.с. В. Карлгоф під час ревізії навчальних закладів Полтавської губернії відмічав відсутність якісних навчальних посібників, а також книжок для читання (Василевский, 1908, с. 149). Щоправда, під час наступної ревізії 1844 р. про брак підручників вже не згадувалося.

На Полтавську гімназію щорічно відпускалося 5250 крб., з них 250 крб. йшло на утримання т. зв. фундаментальної бібліотеки. Вже на 1 січня 1810 р. в ній нараховувалося 643 томи, і менш ніж за півстоліття фонди збільшились у дев'ять разів: на початок 1831 р. – 1192 томи, у 1839 р. – 3331 том, у 1849 р. – 5103 томи, у 1858 р. – 5719 томів. Для порівняння, на 1858 р. з інших лівобережних гімназій більшою була бібліотека лише в Новгород-Сіверському (5.966 томів), натомість інші бібліотеки – значно менші: Ніжинська (2.212), Чернігівська (1.791) (*Материали*, 1864, с. 534).

Керівництво Харківського університету заходилося щодо організації бібліотечної справи і нормування процесу читання в гімназіях навчального округу. Книжки у гімназійній бібліотеці мали бути розташовані, як і в бібліотеці Харківського університету, за надісланою таблицею латинською мовою, що її склав ректор університету. У 1822 р. були заведені шнурові книги для записування нових надходжень до бібліотеки, а у 1831 р. на вимогу професора П. Гулака-Артемовського був складений і відправлений до училищного комітету Харківського університету систематичний каталог книжок гімназійної бібліотеки (Василевский, 1907, с. 269).

У 1822 р. було складено «Правила читання» для користувачів Полтавської гімназійної бібліотеки з десяти пунктів. Читання необхідно поєднувати з якоюсь обраною метою, корисною для розуму і приємною для серця. Щодо прийомів читання давалася порада читати не поспішаючи, розмірковувати про прочитане, книжки для читання обирати відповідно до своїх понять і здібностей, дотримуючись поступовості у переході від міркувань або предметів простих до складних. У виборі книжок, не покладаючись на власний смак і знання, рекомендувалося дотримуватися порад освічених людей. Обравши книжку для читання, слід намагатися не переривати її читання читанням інших книжок, натомість цілком

зрозуміти автора, хід його думок та внутрішню логіку цілого твору. При читанні про предмети високі слід більш важливі і важкі місця виписувати, намагатися дізнатися їхній зміст, або запитувати про них роз'яснення у людей більш обізнаних і досвідчених. Після прочитання книжки потрібно намагатися подумки скласти точне та ясне поняття про зміст, для чого рекомендується заводити про неї розмову з друзями, розбирати з ними переваги та недоліки твору, через що виробляється правильність судження та витончується смак. Для вдосконалення в одному якомусь роді знань рекомендується читати всіх кращих і найважливіших письменників вітчизняних та іноземних. Схвалюється прийом вивчення напам'ять кращих місць з поетів і особливо моральних, оскільки вірші, вивчені в дитинстві, ніколи не забуваються, що було і в системі виховання у греків і римлян (*Там само*, с. 226–227).

У мемуариста С. Геєвського знайомство з гімназійною бібліотекою відбулося під час вступного іспиту. Екзаменатор І. Бутков відвів тепер вже нового гімназиста до сусідньої кімнати, де той побачив близько десяти шаф, знизу догори наповнених книжками, і пообіцяв призначати книжки, які гімназист мав читати («коли ти попросиш – я не відмовлю») (*Автобиография*, 1893, с. 100).

Неймовірне здивування хлопчика було пов'язане з тим, що хоча на батьківському хуторі і була бібліотека, але, як часто тоді, ця бібліотека сприймалася суто як батьківська, що знаходиться у його кабінеті чи окремому приміщенні і зачиняється на ключ (Галь, 2012, с. 262). Втім, схоже, що доступ до багатой бібліотеки Полтавської гімназії теж не був вповні вільним. Відомо, що 5 червня 1809 р. Вчений Комітет Харківського університету дозволив учням двічі на тиждень користуватися бібліотекою (Василевский, 1907, с. 225). Ймовірно, цей дозвіл стосувався учнів старших (3-й, 4-й) класів гімназії, молодші ж гімназисти, як-от: С. Геєвський, отримували книжки лише за рекомендацією вчителя словесності І. Буткова.

Крім літератури обов'язкової (міністерські підручники) і рекомендованої вчителем словесності, коло читання С. Геєвського під час навчання у Полтавській гімназії (1825–1830) складала ще, назвемо її умовно, «література за вільним вибором» (включно із забороненою). В той час як рекомендована література формувала смак, заборонене чи знехтуване вчителем читання перекладеного роману – авантюрного, готичного, розбійницького, сентиментального (Анна Радкліф, Стефані-Фелісіте Дюкре де Сент-Обен, графиня де Жанліс) – збуджувало уяву і сильніше позначалося на світовідчутті (Галь

2012, с. 263). При тому у С.Геєвського не згадано жодного з вершинних явищ європейського романтизму першої чверті XIX ст. Видається, що це можна пояснити не стільки вадами підбору бібліотечних фондів Полтавської губернської гімназії, скільки незадовільно низьким рівнем тогочасного викладання іноземних мов і відсутністю якісних перекладів названих авторів. За результатами ревізії Полтавської гімназії, здійсненої у 1831 р. професором Харківського університету П. Гулаком-Артемовським, викладачам «нових» мов Ф. Целларіусу (німецька) і А. Круп'є (французька) було оголошено зауваження «за слабе старання у викладанні своїх предметів» (Василевский, 1907, с. 258–259). Побіжно зауважимо, що зафіксовані у спогадах колишнього полтавського гімназиста С. Геєвського поступові зміни у сфері читання, а саме вивершення нових пануючих жанрів, поширення читання російською, витіснення рукописної книги друкованою, розширення читацького кола за рахунок провінціалів і дітей, поява дитячої літератури, дозволяють уточнити часові рамки зламу ситуації у сфері читання («читацька революція») на Лівобережній Україні, віднісши їхню верхню хронологічну межу радше до другої чверті XIX ст. (Посохова).

До джерел формування гімназійної бібліотеки відносились закупівлі дирекцією гімназії і вчителем-наглядачем бібліотеки, пожертви місцевих dobroxotiv і гімназистів.

Новопризначений директор гімназії міг перевезти на нове місце служби попередньо зібрану бібліотеку. Так, відомо, що коли І. Халанський був призначений директором училищ Полтавської губернії, то збирався перевезти до Полтави й учителів, і прихильних учнів, і новгород-сіверську училищну бібліотеку, як видно з його листа професору Харківського університету та візитатору училищ Полтавської і Черніговської губерній І. Тимковському (Маслійчук 2016, с. 165–166).

За власні кошти у 1820-ті рр. Полтавська гімназія виписувала «Отечественные Записки», «Русский Инвалид», «Вестник Европы», «Журнал российского библейского общества» на руском и немецком языках, «Сын Отечества», «Московские Ведомости», «Дух журналов», «Литературная Газета, издаваемая Дельвигом» (Василевский, 1907, с. 268).

Крім того, бібліотеку Полтавської гімназії поповнювали дарунки приватних dobroxotiv як книжками, так і грошима. У 1814 р. аптекар Зесс пожертвував 24 книжки голландською та німецькою мовами, що відносилися до хімії, природної історії, медицини, у тому числі том Біблії голландською мовою та книги історичні, у

1824 р. імператор Олександр I подарував журнал витончених наук у шести частинах, у 1825 р. поміщик Манько та купець Пантелєєв разом пожертвували на бібліотеку 95 крб. (Там само, с. 268).

Свої особисті бібліотеки за заповітом передали Полтавській гімназії уродженці Полтави, відомі письменники, перекладачі та видавці П. Богданович (1808) і М. Гнедич (1833). Бібліотека останнього була упакована у чотири великі валізи і кіньми відправлена із Санкт-Петербурга до Харкова, до попечителя Харківського навчального округу, а вже звідти – до місця призначення, Полтави. У гімназії «бібліотека Гнедича», на яку бібліотекарем Імператорської публічної бібліотеки М. Лобановим був складений каталог (77 стор.), зберігалася окремо і була розділена на два відділи – «Російська мова» (421 назва, 710 томів) і «Lingua graeca, latina et alia» (552 назви, 559 томів) (Материалы, 1864, с. 522; Бучневич, 1902, с. 336–341).

Нарешті, у всіх гімназіях Харківського навчального округу було відкрито учнівські бібліотеки. Як доповідав член Головного Правління Училищ таємний радник М. Могилянський після огляду навчальних закладів Харківського і Віленського навчальних округів (1863), «у Харківському навчальному окрузі всі гімназії мають необхідні навчальні засоби, як-от: бібліотеку, фізичний кабінет, колекції з природничих наук, глобус, географічні карти. Крім основної гімназійної бібліотеки, при кожній гімназії є ще учнівська бібліотека, призначена для читання учнями. Ці бібліотеки заведені на гроші, зібрані за добровільною підпискою з учнів, і утримуються на їх пожертви. Не скрізь навчальні засоби достатні, і звичайні кошти гімназії не дозволяють придбати все, що корисно було б мати; але начальники закладів опікуються поповненням колекцій, які мало-помалу і збагачують. Іноді, при нагоді, батьки учнів і взагалі місцеві дворяни тому сприяють» (Материалы, 1864, с. 535–540).

У Полтавській гімназії за пропозицією вчителя І. Буткова гімназистами було прийняте неписане правило дарувати книжки до гімназійної бібліотеки при переході до третього класу. І, як згадував С. Геєвський, «правило це дотримувалося суворо, незважаючи на те, що вчитель словесності тільки бажав цього. Хто не дав книжки, той не мав права брати книжок з бібліотеки – кращого покарання для допитливих молодих людей вигадати неможливо, а тим часом бібліотека збільшувалася, і учні були задоволені. На підставі цього *jus pop scriptum* і я вніс до бібліотеки полтавської гімназії дві частини повістей князя Шалікова. Часто, почувши від вчителя про якусь гарну книжку, ми складалися по гривенику, двогривенному, купували цю

книжку, прочитували її, спочатку всі разом, а потім кожен наодинці і нарешті приносили в дар гімназійній бібліотеці. Зробивши таку розкладку, ми навіть виписували журнал Галатею (здається Раїч видавав цей журнал) з картинками [Журнал літератури, новин і мод, виходив у 1829–1830, 1839–1840 рр. під редакцією педагога, поета, знавця і перекладача античної та італійської поезії Семена Єгоровича Раїча (Амфітеатрова) (1792–1855). – Б.Г.] і через рік віддавали до тієї ж бібліотеки. Не забувайте, що ми всі майже були люди бідні, ходили в нанкових сюртучках і в овечих тулупчиках, в чоботях юхтових, часто на босу ногу, і без рукавичок» (*Автобіографія*, 1893, с. 429–430).

Ця зібрана гімназистами учнівська бібліотека утримувалась окремо від фундаментальної і, схоже, що нею завідував інший вчитель. Так, відомо, що у 1828 р. директор Полтавської гімназії І. Огнев наказував вчителю Карпенку прийняти від переведеного до Катеринославської гімназії вчителя Черкасова бібліотеку, зібрану для читання учнями старших 3-го та 4-го класів.

Крім того, у кожного гімназиста була своя власна маленька бібліотека, яка протягом навчання поступово наповнювалася книжками. Так, С. Геєвський згадує, що на іспитах при переході з першого до другого класу Зінківського повітового училища отримав в якості нагороди з рук городничого К. Гур'єва книжку з картинками, ймовірно, російське видання *Histoire naturelle* Бюффона, адаптованої для дітей (*Petit Buffon* або *Buffon des enfants*) (*Там само*, с. 394). Так само перехід з другого до третього класу училища було відзначено книжкою «Способ молитъся, творение госпожи Гюнон» (*Там само*, с. 397). Книжку як нагороду було згадано ще раз, коли мемуарист описував перехід вже з першого до другого класу гімназії (*Там само*, с. 107). Виходячи зі списків нагород на іспитах, до 1832 р. дирекція Полтавської гімназії нагороджувала книжками учнів усіх класів, в подальшому – лише старших, а з 1844 р. інформації про нагородження книжками немає (Василевский, 1908, с. 177–179).

Також гімназисти мали самі забезпечити себе підручниками, які можна було придбати або нові у крамниці при гімназії, або вживані з рук у старших гімназистів, як це і зробив мемуарист: «до повного задоволення мого мав уже в себе все, що було потрібно: курс математики Фуса, загальну історію Єсикорського, Російську історію (не знаю чийого твору, але твердо знаю, що вона починалася словами: частина Сарматії і більшість Скитії), якийсь катехізис і десять [24 аркуші. – Б.Г.] паперу на додачу» (*Автобіографія*, 1893, с. 102). Траплялося, що гімназисти намагалися продати одне одному

навіть чужі, тобто крадені книжки, як у 1832 р., коли мало місце покарання різкою учня 1 класу Біленка за продаж чужих книжок (Василевский, 1908, с. 182).

Іноді дирекція Полтавської гімназії виявляла у книгарні нерозпродані книжки і тоді змушувала гімназистів їх придбати. Так, у 1824 р. виявилися нерозпроданими промови Цицерона *De officiis*, різні хрестоматії у віршах; і тоді з'явилося розпорядження директора І. Д. Огнева учням 3-го та 4-го класів купити ті книжки, а вчителю латинської мови зайнятися з учнями їх перекладом (Василевский, 1907, с. 219).

Значення для Полтави і цілого Південного Лівобережжя гімназійних бібліотеки і книгарні пояснювалося відсутністю у губернському центрі інших публічних бібліотек і книгарень. У 1802 р. М. Карамзін у статті «Про книжкову торгівлю і любов до читання в Росії» писав, що вже майже в усіх губернських містах є книгарні і що на всякий ярмарок, поруч з іншими товарами, привозять новинки літератури. Втім, вочевидь, це було не так. Коли у 1811 р. було створено Міністерство поліції, в обов'язки якого входив нагляд над книжковою торгівлею, міністр поліції запитав губернаторів про наявність у їхніх губерніях книжкових крамниць. Виявилось, що у центральних губерніях налічувалося 114 книгарень, причому переважна їх більшість (85) знаходилася у двох столицях. Більше половини губерній взагалі не мали постійних книготорговельних точок.

Зокрема, у Полтаві перша постійна книгарня з'явилася лише в 1840-х рр. У сер. 1830-х рр. було зроблено спробу завести у Полтаві громадську бібліотеку. Ініціатива у справі організації громадських бібліотек у губернських містах належала голові Вільного економічного товариства М. Мордвинову. Цей останній звернувся і до малоросійського військового губернатора М. Рєпніна (Волконського) з проханням сприяти організації в Полтаві такої бібліотеки «для читання книжок усіма станами», при чому обіцяв надіслати до цієї бібліотеки, якщо вона буде відкрита, всі видання Вільного економічного товариства та Академії Наук. За клопотанням того ж М. Мордвинова, міністр внутрішніх справ циркулярно звернувся до всіх губернських предводителів із пропозицією сприяти організації таких бібліотек «з огляду потреб народної освіти». Бібліотеку цю було відкрито і в Полтаві, у дворянському будинку, і за час з 1830 по 1842 р. для неї надійшло в дар 310 назв книжок, у 416 томах. Завідувачем цієї бібліотеки був призначений І. Зозулін, наглядач полтавського повітового училища та викладач Інституту благородних дівчат. Втім, потрібних грошей на її утримання дворянство не виділяло, і

бібліотека занепала. Залишки її ще на початку ХХ ст. зберігалися у дворянській богадільні в с. Рибцах (Павловский, 1905, с. 310).

Висновки. В результаті проведеного дослідження маємо можливість визначити джерела забезпечення учнів Полтавської губернської гімназії у першій половині ХІХ ст. навчальною обов'язковою (підручники), додатковою і так званою «літературою за вільним

вибором» (включно із забороненою), способи наповнення і характер діяльності гімназійної книгарні, фундаментальної, учнівської і особистих бібліотек гімназистів, а також прослідкувати циркуляцію книжок між цими гімназійними установами, що стане у пригоді при засвоєнні вітчизняної культурної історії учнями 9-го класу сучасної середньої школи.

Список використаних джерел

- Engelsing, R. (1970). *Die Perioden der Lesersgeschichte in der Neuzeit. Das Statistische Ausmass und diesoziokulturelle Bedeutung der Lektüre. Archiv für Geschichte des Buchwesens*. 10, 945–1002.
- Автобіографія Степана Лукича Геєвського (1813–1862). (1893). *Київська старина*. Т. XLII. 9, 375–400. Т. XLIII. 10, 91–111. 11, 427–443.
- Бучневич, В. Е. (1902). *Записки о Полтаве и ее памятниках*. Полтава: Типо-литография губернского правления. 449 с.
- Василевский, В. (1907). Полтавская гимназия с 1808 по 1831 год. Очерки по архивным данным. *Труды Полтавской ученой архивной комиссии*. Полтава, 3, 185–272.
- Василевский, В. (1908). Полтавская 1 мужская гимназия. 1831–1850 гг. *Труды Полтавской ученой архивной комиссии*. Полтава, 5, 135–199.
- Галь, Б. О. (2012). «Имел счастье получить Книгу с картинками»: Трансформація образу книги у свідомості полтавського гімназиста 1820-х рр. *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України*. Дніпропетровськ, 255–270.
- Маслійчук, В. Л. (2016). «В городе малом, нагорном, здоровом, красивом и как бы одной гимназии принадлежащем» (Новгород-сіверська гімназія (училище) кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст.). *Сіверянський літопис*. 6, 162–175.
- Маслійчук, В. Л. (2019). *Культурно-освітні ініціативи на Лівобережній та Слобідській Україні другої половини ХVІІІ – початку ХІХ ст.* (Дис. док. іст. наук). Запоріжжя. 491 с.
- Материалы для истории и статистики наших гимназий. (1864). *Журнал Министерства народного просвещения*. Т. CXXI. 1, 129–171, 355–390, 493–571.
- Павловский, И. Ф. (1905). Полтава в ХІХ столетии (Очерки по архивным данным, с рисунками). *Київська старина*. Т. ХСІ. 11–12, 228–342.
- Посохова, Л. (2021). «Революція читання» на теренах Гетьманщини та Слобожанщини у другій половині ХVІІ – на початку ХІХ століть. *Записки товариства імені Шевченка*. Т. CCLXXIV. Львів, 333–349.
- Тищенко, М. (1929). З історії торгівлі книжками у ХVІІІ сторіччі. *Україна*. 7–8, 38–44.

Відомості про автора:

Галь Богдан Олександрович
hal.bohdan@mstu.edu.ua
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
Наукове Містечко, вулиця, 59, Запоріжжя,
Запорізька обл., 69000, Україна

doi: 10.33842/22195203-2024-1-32-35-40

Матеріал надійшов до редакції 11. 06. 2024 р.
Прийнято до друку 23. 06. 2024 р.

References

- Engelsing, R. (1970). *Die Perioden der Lesersgeschichte in der Neuzeit. Das Statistische Ausmass und diesoziokulturelle Bedeutung der Lektüre. Archiv für Geschichte des Buchwesens*. 10, 945–1002. [in German]
- Autobiography of Stepan Lukich Geevsky (1813–1862). (1893). *Kyiv antiquity*. Vol. XLII. 9, 375–400. Vol. XLIII. 10, 91–111. 11, 427–443. [in Russian]
- Buchnevych, V. E. (1902). *Notes about Poltava and its monuments*. Poltava: Typo-lithography of provincial government. 449 p. [in Russian]
- Vasilevsky, V. (1907). *Poltava gymnasium from 1808 to 1831. Essays on archival data*. Proceedings of the Poltava Scientific Archival Commission. Poltava, 3, 185–272. [in Russian]
- Vasilevsky, V. (1908). *Poltava 1st men's gymnasium. 1831–1850 Proceedings of the Poltava Scientific Archival Commission*. Poltava, 5, 135–199. [in Russian]
- Hal, B. (2012). “I was happy to receive a book with pictures”: Transformation of the image of a book in the mind of a Poltava high school student in the 1820s. *Historiographical and source study problems of the history of Ukraine*. Dnipropetrovsk. 255–270. [in Ukrainian]
- Masliychuk, V. L. (2016). «In the small city, mountainous, healthy, beautiful and as a gymnasium owned» (Novgorod-siversky school (Gymnasium) of the late ХVІІІ – early ХІХ century). *Siveryanskyi litopys*. 6, 162–175. [in Ukrainian]
- Masliychuk, V. L. (2019). *Cultural and educational initiatives in Left Bank and Sloboda Ukraine of the second half of ХVІІІ – early ХІХ century*. (Thesis of Doctor of Historical Sciences). Zaporizhzhia. 491 p. [in Ukrainian]
- Materials for the history and statistics of our gymnasiums. (1864). *Journal of the Ministry of Public Education*. Vol. CXXI. 1, 129–171, 355–390, 493–571. [in Russian]
- Pavlovsky, I. F. (1905). *Poltava in the 19th century (Essays on archival data, with drawings)*. Kyiv antiquity. Vol. ХСІ. 11–12, 228–342. [in Russian]
- Posokhova, L. (2021). *Reading Revolution in the Territory of Hetmanate and Slobozhanshchyna in the second half of the 18th century and the early 19th century*. Notes of Shevchenko Scientific Society. Vol. CCLXXIV. Lviv, 333–349. [in Ukrainian]
- Tyshchenko, M. (1929). *From the history of book trade in the 18th century*. Ukraine. 7–8, 38 – 44. [in Ukrainian]

Information about the author:

Hal Bohdan Oleksandrovych
hal.bohdan@mstu.edu.ua
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State
Pedagogical University
Scientific Town, Street 59, Zaporizhzhia,
Zaporizhzhia region, 69000, Ukraine

doi: 10.33842/22195203-2024-1-32-35-40

Received at the editorial office 11. 06. 2024.
Accepted for publishing 23. 06. 2024.